

Karpińska, Małgorzata

"Działalność duszpasterska zakonów w drugiej połowie XVIII w.", Jerzy Flaga, Lublin 1986 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 78/4, 831-832

1987

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

W zakresie historii kultury zasługują na wyróżnienie wystąpienia Mariusza Karpowicza i Mariana Jurkowskiego. Pierwszy zatytułował swój referat na temat polskiej rzeźby XVIII-wiecznej „Triumf swobodnej wyobraźni” podkreślając decydujące znaczenie fantazji artystów. Stanowiło to o oryginalności sztuki polskiej odizolowanej od wiodących centrów kultury europejskiej w XVIII wieku, powstającej na zamówienie głównie lokalnych mecenasów magnackich. Referat Mariana Jurkowskiego „Język polski między barokiem a Oświeceniem” ukazuje w nowym świetle epokę uważaną za najciemniejszą w dziejach kultury polskiej zwracając uwagę na rozpowszechnienie się czytelnictwa a zwłaszcza na fakt, że właśnie polszczyzna czasów saskich była podstawą reform Konarskiego i Komisji Edukacji Narodowej, że wtedy właśnie rozdził się, wyraźniej ukształtowany w dobie Oświecenia, nowożytny język polski.

Dwa komunikaty zamykające omawiany tom dotyczą mecenatu Jana Klemsa Branickiego. Antoni Oleksicki omówił przemiany przestrzenne Choroszcy koło Białegostoku, gdzie znajdował się letni pałac hetmana. Eugeniusz Szulborski pisząc o „komedialni”, bibliotece i rozwoju sztuk pięknych na dworze w Białymstoku skonstatował, że „nie zasługi wojskowe i nie dyplomacja, lecz szeroka działalność mecenasowska zapisała Branickiego pozytywnie i na trwałe w dziejach kultury polskiej”.

Podstawowym mankamentem omawianego tomu jest opublikowanie zaledwie połowy referatów i komunikatów wygłoszonych w kwietniu 1980 r. w Białymstoku. Nie ma tutaj tekstów wystąpień Józefa A. Gierowskiego i Tadeusza Wasilewskiego dotyczących Litwy w czasach saskich, Andrzeja Sowy o ministrach Augusta II, Zofii Zielińskiej o próbie reform na sejmie grodzieńskim 1744 r., Teresy Zielińskiej o szlachcie w miastach królewskich, Rafała Karpińskiego na temat kultu obrazu Matki Boskiej Różanostockiej i wielu innych nie mniej interesujących¹. „Wprowadzenie” S. Mellera nie wyjaśnia kryteriów doboru referatów do publikacji. Może nie wszyscy ich autorzy nadesłali teksty swych wypowiedzi? Gdyby jednak powodem braku wielu z nich była ograniczona objętość książki należałoby rozważyć, czy zamiast tekstów W. Kuli i A. Leszczyńskiego (skądinąd cennych ale znanych z innych publikacji) nie należałoby zamieścić przynajmniej niektórych pominiętych referatów i komunikatów.

Mimo wszystko czytelnik uzyska z lektury omawianego tomu sporą porcję wiedzy na temat Polski (i zwłaszcza Podlasia) w czasach saskich. Pod warunkiem jednak, że nie zniechęci go niski poziom edytorski książki — kiepska (nawet jak na warunki małej poligrafii) jakość druku i niezbyt sumienna korekta, której uwadze umknęły nawet tak ewidentne, jak na stronie 82, błędy ortograficzne.

S. C.

Jerzy Flaga, *Działalność duszpasterska zakonów w drugiej połowie XVIII w.*, „Prace Instytutu Geografii Historycznej Kościoła w Polsce” 4, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1986, s. 375, 7 map poza tekstem.

Wiek XVIII był okresem ilościowego rozwoju domów zakonnych w Rzeczypospolitej; na I rozbiórce kończył się proces zdobywania przez nie uprawnień

¹ J. Urwanowicz, *Z badań nad epoką saską. Sprawozdanie z konferencji naukowej w Białymstoku*, „Wiadomości Historyczne”, t. XXIII, 1980, nr 4 (131), s. 250—253; A. Rachuba, *Polska czasów saskich*, KH r. LXXXVII, 1980, nr 3—4, s. 826—829.

duszpasterskich. Równocześnie rosła fala krytyki poziomu moralnego i kulturalnego duchowieństwa zakonnego oraz rodzajów i zakresu jego działalności. Autor skoncentrował się na praktycznej realizacji zakonnej pracy duszpasterskiej pomijając ówczesne rozważania teoretyczne. Pierwsza część książki rozpatruje rozmieszczenie poszczególnych domów, z uwzględnieniem prowadzonych przez nie prac oraz możliwości duszpasterzowania w zależności od liczebności i fachowości kadr. Druga część opisuje działalność duszpasterską jezuitów, którzy dysponowali w Polsce znaczną liczbą domów, największą liczbą zakonników i największą liczbą kaznodziei zakonnych (290). Wysuwając na plan pierwszy edukację wiernych jezuiti znacznie rzadziej zostawali spowiednikami, działalność pastoralną prowadząc głównie na misjach ludowych. Specyfika działań tego zakonu, a także ich ówczesna kontrowersyjność zdaje się uzasadniać skoncentrowanie się autora właśnie na tym zgromadzeniu.

Podstawowym źródłem dla pierwszej części książki była tzw. ankieta zakonna nuncjusza papieskiego w Polsce Giuseppe Garampiego z lat 1773—74. Zawiera ona luki dotyczące ośmiu zakonów (duchaków, kanoników regularnych laterańskich, marków, kartuzów, komunistów-bartoszków, oratorianów, premonstratów, teatynów). Luka ta jest dotkliwa nie tylko ilościowo (obejmuje ona jedynie 4,5% kapłanów zakonnych), ale jakościowo. Nie w pełni udało się wypełnić ją przy pomocy innych źródeł. Charakter ankiety pozwolił na sporządzenie zestawień statystycznych. Służą one nie tylko jako materiał dla generalnych wniosków, ale ułatwiają porównanie ich z innymi danymi tego źródła.

W omawianiu działalności duszpasterskiej jezuitów autor wykorzystał tzw. listy roczne z lat 1767—70. Były to sprawozdania z działalności duszpasterskiej poszczególnych placówek, wysyłane co trzy lata do władz Towarzystwa w Rzymie. Sprawozdawczy charakter źródła nie dyskwalifikuje go, ale niesie ze sobą konieczność wnikliwej krytyki, wydaje się, że autor nie zawsze pamiętał o tym wystarczająco dobrze. I tak co zrozumiale, źródło to nie wspomina o wypadkach zaniedbań w kaznodziejskiej działalności jezuitów; warto by jednak poszukać, a choćby rozważyć prawdopodobieństwo występowania takich zdarzeń (s. 158).

Listy roczne nie były ujęte w jeden schemat, tak jak ankieta Garampiego, co utrudniło badania. Mimo to autorowi udało się przedstawić działalność kaznodziejsko-katechizacyjną zakonu, organizację misji ludowych, ćwiczenia duchowne, pomoc w organizacji i w działalności bractw i sodalicji, wpływ na liczbę powołań do stanu duchownego, działalność rekatechizacyjną, posługiwanie związane z sakramentem pokuty i Eucharystii i dysponowanie wiernych na śmierć.

Praca przekonuje o prowadzonej przez zakony szeroko (nawet niekiedy niezgodnie z prawem kanonicznym) pracy duszpasterskiej. Tym samym obala argument krytyki oświeceniowej o zaniedbaniu kleru zakonnego w tym względzie. Pozostaje jednak problem poziomu tej pracy. Autor uchyla się też od wnikliwszej oceny poziomu intelektualnego działalności (głównie kaznodziejskiej i katechizacyjnej). Nie pozwoliło to na określenie roli kulturotwórczej zakonów związanej z ich pracą duszpasterską.

M. K.

Nikołaj Cymbajew, *Sławianofilstwo. Iz istorii russkoj obszczestwienno-politiceskoj mysli XIX wieka*, Izdatielstwo Moskowskogo Uniwersiteta, Moskwa 1986, s. 271.

Książka stanowi próbę syntezy; wbrew swemu podtytułowi nie jest jednak tradycyjnym studium z dziejów myśli społecznej i politycznej opartym o analizę